

Васильчук М. М.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філології Коломийського навчально-наукового інституту
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

ГУЦУЛЬЩИНА ПЕРІОДУ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ ТА ДОБИ ЗУНР У ХУДОЖНЬО-ДОКУМЕНТАЛЬНІЙ ПРОЗІ РОМАНА ЯРИМОВИЧА

Анотація. У статті розглянуто особливості відображення Гуцульщини періоду Великої війни та доби ЗУНР у художньо-документальній прозі Романа Яримовича. Дослідник звертає увагу на риси письменницької майстерності Романа Яримовича, серед яких – уміння створити оригінальні твори, перейняті двоїстістю світовідчуттів. Показано, завдяки чому письменник відтворює інтимний світ дитини воєнної доби, а водночас ніби дистанціюється, аби з позиції дорослої людини передати всю глибину і трагізм війни.

Ключові слова: проза, наратор, війна, зброя, гори, солдати, гонведи, козаки, Яворів, Кути, Вишняця, Гуцульщина.

Постановка проблеми. Роман Яримович (1909–1991) був серед тих українців, яких доля закинула на чужину. Поза межами України він залишив по собі не надто велику, але водночас цікаву літературну спадщину. Щоправда, і донині цей автор художньо-документальних текстів про Гуцульщину, по суті, залишається невідомим у рідному краї. Його творчість потребує не лише перевидання в Україні, але й ґрунтовного літературознавчого осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ця літературна постать майже не вивчена. Відомо про декілька публікацій творів Романа Яримовича в українській закордонній періодиці, які згодом склали його книжку «Гуцульськими пляями: Оповідання, нариси, спомини» (Буффало, 1993) [6]. Неопублікованим залишається «довше оповідання» під назвою «Нива стояла облогом», про яке знаємо лише з передмови до згаданої книжки [5, с. 6]. Головним джерелом до біографії письменника є вступна стаття до збірки творів Романа Яримовича, яку написав Ігор Чмола [5]. Біографічну інформацію про нього подано в третьому томі «Історії Гуцульщини» (Чикаго, 1986) [3] за редакцією Миколи Домашевського. Короткі довідки про Романа Яримовича вміщено у довіднику Ігоря Пелипейка «Гуцульщина в літературі» (Косів, 1997) [4, с. 93–94] і в довіднику Петра Арсенича й Ігоря Пелипейка «Дослідники та краєзнавці Гуцульщини» (Косів, 2002) [1, с. 252].

Мета статті – простежити, як Роман Яримович відтворює події Великої війни та доби ЗУНР на Гуцульщині у своїх художньо-документальних творах, зібраних у книжці «Гуцульськими пляями: Оповідання, нариси, спомини» (1993).

Виклад основного матеріалу. Книжку «Гуцульськими пляями» Роман Яримович розпочинає «спомином про забутих» – «По могилах сліду не остало». Автобіографічний текст підзаголовками поділено на менші тематичні фрагменти. Це – спомин на згадку про вояків ландштурму, які полягли в перших боях війни. Автор виступає сучасником і учасником тих подій. Однак причетність ця умовна: чотири-п'ятирічна дитина не могла брати дієвої участі у війні. Тому він скоріше свідок тієї доби.

Первісну гармонію довоєнного побуту порушує комета. Для початку століття ХХ притаманною була увага до символів, тому й комета не що інше, як провісниця лиха. У книжці маємо не саму комету, а лиш розповідь про розмови на кухні у парох села Яворова коло Косова Михайла Баб'яка, які запали в пам'ять його онукові. Цим символом ніби провіщено все, що мало вплив на велику кількість людей: дві світові війни, еміграція. Комета – це як яйце-райце, з якого висотується історія ХХ століття. Тому за розмовами на кухні у яворівського священика світ для юного героя оповіді поступово розступається, захоплюючи все більше й більше людей і подій. Водночас автор у книжці дотримується лише певного періоду своєї біографії – гуцульського.

З віддалі часу книжка сприймається як розмова з тіннями. Ті, про кого писав Роман Яримович наприкінці свого життя, і хто фігурує як живі люди, стали лише споминами, які набувають обрисів під пером письменника. Навіть якщо вони не загинули в боях Першої світової, то їх забрав час.

У перших спогадах довоєнної доби – Різдво 1914-го, де погляд героя оповіді прикутий до атмосфери домашнього затишку, позначеного наближенням дітей до дива: різдвяного деревця, вбраного цукерками і «ангельським волоссям», де присутні страхи й очікування, бо ж ангел деревце приносить «чемним дітям» [6, с. 10].

Особливістю прози Романа Яримовича загалом є точність, яка вказує на час і місце дії. Вона підкреслює особливість художньо-документальної прози цього автора, який у центр оповіді кладе факти, реальні події. Як письменник Роман Яримович лише організовує розповідь, являє її у формі тексту, придатного для засвоєння читачем. Помітно своєрідне «роздвоєння» наратора: він тут у двох іпостасях – чотири-п'ятирічний хлопчик, який великими очима вбирає цей світ, і – доросла людина, здатна надати отим дитячим враженням стрункості, логічності, впорядкованості.

Тому й перші яскраві враження доповнено деталями, незрозумілими дитині. Так, поволі постав в уяві автора (згодом викладений на папері) «спомин про забутих» «По могилах сліду не остало».

У тексті відчитується відбиток «малого світу» чотирирічної дитини, яка пізнавала життя через розповіді старших: «Питаюся: «Бабуно, а чому це так?»» [6, с. 9]. По суті письменник вводить у текст постать колективного субнаратора, через якого сформувався і його власний світогляд. «Я виростав межі старшими, і мої думки були заняті тим, що вони говорили. Може, і тому події з тих часів затямив я до сьогодні. Бачу їх як намальовану картину» [6, с. 9]. Це не можна сприймати як вторинність. Просто такі особливості психології дитини, яку автор показує на власному прикладі.

У відтворенні колориту тієї доби знаковим є дитячий інтерес. Розповіді про комету, враження від вуйка Владзя, який

прибув у гості у військовому однострої резервіста, розмови старших про полювання на вовків – це елемент пригодництва, здатний надовго осісти в дитячій пам'яті. Штрихи побутових подій, які передають мир, спокій і благодать сімейного затишку провінційної інтелігентної родини: «Міля грала на фортеп'яні колядок, а вуйко низьким голосом співав. Були обидвоє такі молоді і гарні, і щасливі» [6, с. 10].

Час у тексті тече від Різдва до літа. Він позначений знаковими, яскравими подіями. Комета, а потім смерть австрійського престолонаслідника. Як і у випадку з кометою, у дитячих спогадах фігурують не первісні події (вбивство в Сараєво), а лише їх відображення через розмови дорослих, а також через прилюдне читання листів.

Глухий відгомін розмов про січове стрілецтво (куди не записали вуйка), зате чіткіше мовиться про ландвер (ополчення з осіб старшого віку) і ландштурм (резерв, задіяний лише в часі війни). Врешті, реквізиція коней для війська і мобілізація.

Воєнні дії в тексті спогаду пізнавані опосередковано: з розповідей. Єдине, що бачить оповідач-свідок, – колони війська, яке марширує через Яворів з Мадярщини. Дитяча пам'ять з дивовижною точністю «фотографує» побачене. Тим більше, що тут і справді є чим замилуватися: «На гарних конях, в червоних штанах, блискучих чоботах, у допасованих блузках, обвішані срібними шнурами і відзнаками, їхали виструнчені швадрони гусарів. Мов від дзеркала, відбивалося сонце від шабель, крісів та гарматних дул» [6, с. 11].

Загалом сухувата проза Романа Яримовича містить подекуди й барвисті штрихи. Крім гусарів, маємо інші яскраві описи побутування війська в селі. Зринають згадки про польові кухні, приїзд автомобіля з офіцерами. Найцікавішим є епізод з військовим оркестром, музика якого значно контрастувала зі знайомою юному нараторові фортепіанною музикою. Диригент «Підніс паличку із золотою кулькою на кінці і кивнув. Трубачі надули лица як бальони і затрубили. Звук труб понісся по горах, відбився від скель і повернув ще сильнішим» [6, с. 12]. Не просто музика, а парадний голос війни, який увірвався в гори і взаємодія з ними. Це не страшна мелодія бою, а лише прелюдія до нього. Тому й «Мелодія пливла долиною Рибниці, кріпшала до сили громовиці, щоби знову по хвилі лагідно, якби до сну, заколихувати» [6, с. 12]. Завершенням цієї парадної картини є просторікування старого гуцула, колишнього вояка австрійської армії, Форвертса про цісаря, який нібито з любові покликав русинів поряд з іншими народами на війну. Промовистий штрих: «Форвертс схохвилював свої малі вуса і поправляв медалю, яку стало носив припену до киптаря» [6, с. 12]. Паралеллю йому виступають й угорські старшини, які так само спокійно проводжають на смерть своє браве військо.

У цьому епізоді маємо вже не погляд дитини, яка, певно, ще романтичніше сприймала війну, а погляд людини, яка встигла вже побачити, чим завершується такий парадний оптимізм. Тому й у підтексті твору відчитується завуальована осторога.

У Романа Яримовича вловлюється реалістично-трагічний символізм, продиктований осмисленням безглуздості війни та її наслідків. Він увібрив у себе відгомін сумної неминучості ХХ століття, позначеної світовими війнами і революціями. Мікромодель світового катаклізму, відображена у зиницях маленького хлопчика, і згодом відтворена на папері через рестаурацію й осмислення вражень.

От хоча би епізод із біженцями. Письменник подає «ієрархію» втікачів від війни. Першими, хто втікав, були дідичі-

багачі, яких везли візники «в гранатових одягах зі золотими гудзиками» [6, с. 13] (мода, яка знайшла своє неочікуване продовження у малинових піджаках нової «еліти» на зламі 1980-х і 1990-х рр.). У них свій рівень розуміння війни і її злигоднів. У селян – інший. Та водночас усе це люди, гнані страхом війни.

Відступ мадярів передано іншими словами. Пропадає парадність, а з'являється відчуття загнаності, відчаю. Військо при втечі вже не таке організоване, і «дорога за вузька всіх примістити» [6, с. 13]. Це – ознаки першого «протверезіння» від ура-патріотичного шалу.

Відчуття реальної трагедії присутнє в типовому для того часу епізоді зі шпигуном. Ситуація, описана в нашій літературі різними авторами з різною мірою глибини, страшна в своїй трагічності: селянина-гуцула мадяри звинувачують у тому, що він нібито лічив чисельність війська, тому і є російським шпигуном. У Яримовича розв'язка не настільки трагічна, як це подає Іван Ткачук у своєму оповіданні «Шпiон». Однак вона достовірна, повторювана у воєнний час у різних варіаціях і відмінах.

Епізоди з військом – ніби дволикий Янус. Вони мають амбівалентне відображення: перше – це піднесена, парадна хода, позначена гордістю, друге – відворот понищеного війська, а це вже глум і сором. Серед іншого тут з'являється й авто полковника, з якого той ще нещодавно приймав парад: автомобіль тягнуть воли.

Автор дає читачеві зрозуміти, що до Яворова наближається справжня, а не парадна війна. Втеча, ганебна для мадярів, виливається у роздратування: гонведи стріляють по вікнах, коли бачать, що хтось спостерігає за їхнім відступом. Картина відступу супроводжується відповідною обстановкою: «Кругом хати мов пустир; зникли всі плоти. Сіном устелена загорода, де стояли коні. Димлячі попелища по ватрах. Покинені кріси і стріливо. Шкіряні сидження в дідовім повозі потяті ножем. З воза забрані колеса» [6, с. 14]. Попсоване майно, вбиті коні. Зате залишені непогашені вогнища, що ледь не призвели до біди.

Домінантою, до якої звертається погляд оповідача як до місця, де відбуваються воєнні дії, є гора Сокільський. Спочатку звідти долинає гарматна стрілянина, вибухи. А вечірньої пори, після втечі мадярів, тут «небо було рожеве» [6, с. 15] – це пожежі в напрямку Кутів і Вижниці.

Відхід війська у Романа Яримовича перегукується з подібними епізодами роману Івана Багряного «Огненне коло», де описано відступ німців у Другу світову війну (у Яримовича – відступ мадярів). Тим часом українці (там – українці в складі німецького війська, тут – у війську австрійському) змушені стримувати супротивника, бо це їхня рідна земля. Разом з тим тексти обох авторів – не співмірні між собою за панорамністю зображення: у Багряного – все значно ширше, у Яримовича – лише короткі штрихи художньо впорядкованих спогадів.

Психологічно сильним (а не просто описовим) є епізод, в якому подано підслуханий хлопцем діалог двох вояків. Оповідь Миколи про перший бій, у якому поліг брат Іван, – своєрідна вставна новела. Вона за своїм емоційним настроєм і психологізмом «випадає» зі стилістики тексту. Тут особливий тон і настрій. Помітні також невдоволення владою, яка належно не озброїла українців з ландштурму. Тісно переплетено героїзм і трагічність втрати з констатацією «залишкового принципу» озброєння українців-ландштурмістів (стара одіж, кріси Верндля, які згодом давали й січовим стрільцям). Є тут місце й для того, аби сказати про боягузливість мадярів, які мали найкращу зброю, але «попали в паніку й утекли» [6, с. 19], хоч самі

«Невинних людей оскаржують у шпіонажі. Вішають наших священників і селян» [6, с. 19].

З віддалі часу автор зумів непоблякло та яскраво передати трагізм тієї доби, заступлений на час написання текстів більшою руйнівною і ближчою до нас Другою світовою війною. Інколи Роман Яримович замінює суху картину-констатацію лише однією фразою. Так, фраза «Тета мала тоді 19 літ» [6, с. 19] додає гіркоти і болю смерті вуйка, яка, з погляду сучасного читача, сталася понад сотню років тому, отож втратила свою актуальність.

Село Яворів, розміщене при цісарській дорозі, стоїть «у центрі світу» оповідача. Всі події, про які він дізнається, пов'язані передусім з цією дорогою. Шлях буквально постає інформацією мешканцям села, оскільки сюди, не маючи інших доріг через Карпати, рухалися австро-угорське і російське війська, цивільні люди. За допомогою чуток стає можливим ідентифікувати іншу інформацію – аудіовізуальну: звуки боїв та заграви від пожеж (горіли Кути і Вижниця; вибух, яким підірвали міст на річці Рибниця тощо). Все це із затримкою в часі «розтлумачували» чутки.

І лише наприкінці твору оповідач пізнає світ. Він полишає свою звичну локацію і їде до Кут, у Черганівський ліс біля Кобак, де бачить таблицю з іменами полеглих тут людей. Відвідини Черганівського лісу приносять ніби заспокоєння: з підтексту бачимо, що йде війна ще страшніша (автор веде мову з перспективи літа 1943 року). На місці могил з часу Першої світової війни вже росте зелена кукурудза. Вона символізує спокій і забуття.

У контекст подій Першої світової війни на Гуцульщині читача вводить й оповідання Романа Яримовича «Сміхун». Воно побудоване за тим самим принципом, що й спомин «По могилах сліду не остало», однак це вже період російської окупації.

Автор, вірний своїй манері локалізувати події і вказувати хронотоп, з першого ж речення зазначає: «Була осінь 1915 року» [6, с. 21]. Письменник чітко дає читачеві зрозуміти, що гірське село Яворів стало запіллям російсько-австрійського фронту, який посунувся на Захід. У центрі уваги письменника – перебування в селі російського війська. Очікування воєнного свавілля перетворюється на дружні стосунки з кубанськими козаками, які і мовою, і поведінкою не були схожі на інших військових. Письменник не стільки покладається на власні враження, як на субнаратора («Бабуня оповідала»): «Найбільше помітною була їх мова. Без трудно я могла їх розуміти, як і вони мене» [6, с. 21]. Все це автор вивіряє у розмові козака з бабунею: «Ми – кубанські козаки, нашими предками були запорожці. Після зруйнування Січі, запорожці розбрелися, й частина осіла на островах у гирлі Дунаю і там заложила Задунайську Січ. Потім вернулися і служили в Чорноморських полках, а потім поселилися на Кубані» [6, с. 22].

У тексті Яримович подає вставну історію з уст козака про Кавказ, позначену відчуттям вольниці і романтики, свою дитячу пригоду з самовільною поїздкою на козаковому коні. Цікавою є історія з «Кобзарем» Шевченка [6, с. 24]. Остап Сміхун («Жартівливий, а як на козаків туга наляже, то вмів розвеселити їх. Козаки його люблять і називають «Сміхуном» [6, с. 24]) привертає увагу тим, що з вогню (спалювали читальню «Просвіти») витягнув «Кобзар» Шевченка і тішився своєю знахідкою: «Йй Богу, очам віри не міг дати. Побуваючи ще в школі, я хотів мати ту книжку, та в нас її друкувати було заборонено. Та книж-

ка друкowana на Заході у Львові» [6, с. 24]. Отже, козак так само відкривав собі Україну, як й українці-гуцули відкривали собі в середовищі різномасного російського війська нащадків запорозьких козаків. Цей спогад про дитинство, позначений нотками національного самоусвідомлення на тлі Гуцульщини, має сумний завершальний штрих. Повернення козаків через село, але вже без Сміхуна. Тут письменник знову точний у деталях: «Остапа ми залишили в горах, у Зеленим. Згинув, і ми його там похоронили. Впали дві гарматні гранати на село» [6, с. 26]. Козакова любов до України набирає особливого звучання через розповідь про подальшу долю «Кобзаря». Оповівши про смерть Остапа, один з його товаришів інформує: «Коня, шаблю та кинджал везу, щоб віддати його мамі» [6, с. 26]. По-особливому звучить подане через субнаратора (бабусю) запитання про долю книжки: «Чи теж везете Шевченкового «Кобзаря»?» [6, с. 26]. Відповідь певною мірою символічна – Шевченко ще не на часі: «Ні, та підпалена книжечка, що він витягнув з вогню, була його. Він її дуже любив, то ми поклали йому в могилу» [6, с. 26].

Гуцульщина з погляду суспільно-політичного неспокою початку 1920-х рр. у Романа Яримовича подана в спогаді «Останні могики. Перехід частин УГА на Чехословаччину в 1920 році». Цей текст містить багато загальноісторичних фактів, пов'язаних з переминою суспільно-політичної ситуації: постання і занепад ЗУНР, прихід румунської і згодом польської окупаційної влади тощо. І на цьому тлі – розповідь про те, що в цей час відбувалося на Гуцульщині. Тобто загальноісторичний контекст дає змогу виокремити, вписати у координати подій особисті спогади автора.

Отож, маємо Гуцульщину, подану автором не з погляду етнографічного, фольклорного, пейзажного, а представлену через військово-політичний ракурс. Це – штрих до пізнання модерного світобачення, за якого зовнішнє, привнесене історією, стає центром оповіді письменника-мемуариста. Тому його текст, як певно, в жодному іншому випадку, відірваний і водночас прив'язаний до Гуцульщини. Автор втрачає залежність від свого внутрішнього стану, а йде в річищі зовнішніх подієвих моментів. Субнаратора (головним чином бабусю) тут замінено на іншого субнаратора: історію (історію української боротьби і гіркої поразки викладають двоє безіменних старших УГА під час чаювання на приходстві). Роман Яримович прив'язує до загального тла власні спомини: про переховування коней за наближення невідомого війська; невиразні штрихи про очікування чергових окупантів тощо. Поєднані в одну оповідь, вони стають уже не штрихами, а барвисто розказаною історією про побутування військового підрозділу УГА на приходстві в Яворові перед переходом за кордон. Тут лише зрідка вириває сама Гуцульщина у своєму просторово-етнографічному забарвленні: «Деякі дідові парохіяни були полонинськими людьми, вони знали стаї на полонинах та стежки й переходи через Карпати. Вони помагали переходити через границю» [6, с. 27].

Здається, більша частина оповіді старших – це почерпнута автором з друкованих джерел історична інформація, де фігурують Петрушевич, Петлюра, Денікін... Гуцульський аспект помітний лише в частині розповіді, прив'язаній до Гуцульщини, т.зв. «оборони Косова» місцевим польським населенням.

Висновки. У художньо-документальній прозі Романа Яримовича відображено Гуцульщину періоду Великої війни

та доби ЗУНР у різних ракурсах. Автор вірний своєму методу писати з документальною точністю, вказувати на місця і час подій. Проза Романа Яримовича приваблива тим, що, з одного боку, побудована на документальній основі, має мемуарний характер; з іншого ж боку – це твори, в яких відчувається талант оповідача, схильність автора до вибудовування художньої оповіді. Загалом же творчість Романа Яримовича ще раз засвідчує нашу тезу про те, що Гуцульщина в українській літературі до і після Великої війни представлена по-різному [2, с. 34]. Сталося це тому, що війна принесла незворотні суспільно-політичні зміни. Первісний спосіб життя гуцулів було порушено. Настав кінець старовіку. .

Література:

1. Арсенич П., Пелипейко І. Дослідники та краєзнавці Гуцульщини: Довідник. Косів: Писаний Камінь, 2002. 280 с.
2. Васильчук М. Художній дискурс Гуцульщини в українській літературі XIX – початку XX століття: монографія. Івано-Франківськ, 2018. 464 с.
3. Домашевський М. Инж. Роман Яримович. Історія Гуцульщини. Чикаго, 1986. Том III. С. 372–373.
4. Пелипейко І. Гуцульщина в літературі: Довідник. Косів: Писаний Камінь, 1997. 112 с.
5. Чмола І. Про Инж. Романа Яримовича, його «Гуцульськими пляями» та й про українське світове об'єднання гуцулів. Яримович Р. Гуцульськими пляями: Оповідання, нариси, спомини. Буффало: Видавництво «Гуцульщина», 1993. С. 5–8.
6. Яримович Р. Гуцульськими пляями: Оповідання, нариси, спомини. Буффало: Видавництво «Гуцульщина», 1993. 80 с.

Васильчук М. М. Гуцульщина періода Великої війни і ЗУНР в художественно-документальній прозі Романа Яримовича

Аннотация. В статье рассматриваются особенности отображения Гуцульщины периода Великой войны и ЗУНР в художественно-документальной прозе Романа Яримовича. Исследователь обращает внимание на черты литературного мастерства Романа Яримовича, в частности на умение создать оригинальные произведения, проникнутые двойственностью мировосприятия. Показано, благодаря чему писатель воссоздает интимный мир ребенка времен войны, а вместе с тем как бы дистанцируется, чтоб с позиции взрослого человека передать всю глубину и трагизм военной поры.

Ключевые слова: проза, наратор, война, оружие, горы, солдаты, гонимые, казаки, Яворив, Куты, Вижница, Гуцульщина.

Vasylchuk M. Hutsul land of the period of Great War of W.U.N.R. (ZUNR) in fiction documentary prose of Roman Yarymovych

Summary. The article is devoted to the reflection of Hutsul land of the period of Great War and the epoch of W.U.N.R. (ZUNR) in fiction documentary prose of Roman Yarymovych. The researcher pays attention upon the peculiarities of writing skills of Roman Yarymovych which gave him the opportunity to create unique compositions based on duality of world outlook. The author writes that thanks to his vies the writer gives the reader an opportunity to sink into the private world of the child who was the witness of the events and at the same time distance yourself to snow the depth and tragedy of the war.

Key words: prose, narator, war, weapons, mountains, soldiers, Cossacks, Yavoriv, Kut, Vyzhnytsya, Hutsul land.